Jósep Skaptason:
Varúðarreglur
við taugaveikina.
Ak. 1860.

Landsbókasafn
LANDSBÓKASAFN

Varúðarreglur við taugaveikina,

skrifaðar að tilhlutun amtmanns **Havsteins.**

Veiki þessi, sem á heima hjer á landi, og er því ekki aðflutt frá útlöndum, stingur sjer ýmist niður hjer eg hvar, eður hún gengur yfir bæ frá bæ, og frá einu hjeraði til annars, sem regluleg landfarsótt, stundum einsaman, en stundum verður hún samferða öðrum sóttum, eins og t. a. m. mislingasóttinni, sem gekk yfir 1846, unz hún hefur lokið umferð sinni, og hvílir sig fleiri eður færri ára tíma.

Opt byrjar veikin, þegar hún gengur sem landfarsótt, með tilfellum líkum eins og í kvefsótt, flugkveisusótt eður gallsótt; líka geta sumir sjúkdómar af ýmsum orsökum snúizt upp í hana, en stundum byrjar hún strax með sínum eiginlegu sjúkdóms tilfellum. Hún hefir fengið ýmisleg nöfn eptir þeim pörtum líkamans, þar sem hún sýnist að hafa sitt höfuðaðsetur, eptir eðli sínu í hvert skipti, og eptir þeim tilfellum, er henni fylgja; þó eru þessi nöfn hennar algengust: (Taugaveikin Typhus cerebralis, og spinalis) þegar hún hefir mest áhrif á heilann, mænuna og taugarnar, sem þaðan liggja; slímsótt (Typhus mucosus), þegar höfuðaðsetur hennar er í slímhimnu næringarveganna; rotnunarsótt, Typhus putrida, þegar rotnun kemur í blóð og vessa líkamans, sem þynnast og missa sitt náttúrlega eðli og samblöndun.

Landfarsótt sú, sem þetta ár hefir gengið í Húnavatns- og Skagafjarðarsýslum, er rjettnefnd taugaveiki (Typhus cerebralis), en byrjar þó opt með kvefsótt eður flugkveisusótt, sem eptir styttri eður lengri tíma gengur yfir í taugaveiki, sem hefir þessi einkenni: Megnan höfuðverk aptan í höfðinu, sem liggur með strengverkjum ofan í hálsinn að aptan, niður bakið og ofan í lær og fætur; stundum liggur verkurinn í öllu höfðinu eður framan í því, og liggja þá strengverkirnir aptur með vöngunum og ofan í herðar, líka koma stingverkir eður seiðingsverkir hjer og hvar um líkamann. Þessum tilfellum er samferða máttleysi, órólegheit, sanzadeyfð, svefnleysi, harður og tíður æðasláttur, tregar hægðir og lítið þvaglát. Vanalega breytist höfuðverkurinn snemma í höfuðþyngsli, fylgir þá með þeim tilfinningarleysi í líkamanum, suða fyrir eyrum, svimi og höfuðórar, augun verða hvöss og andlitið rauðleitt, einkum í kviðunum; þá er líka tungan með hvítum eður gulum berki, þurr, og eins varirnar, sem opt verða svartar.

Þegar sjúklingurinn af áðurtöldum einkennum, og svo af því, að hann hefur umgengizt taugaveika, er orðinn viss um, að veikin er búin að grípa hann, skal hann forðast sterka áreynslu, bæði á sálu og líkama, fatakulda, vætu, eður það að verða innkulsa, einnig sterkar geðshræringar. Að þreyta sem lengst fataferð er ekki ráðlegt, einkum ef ekki hefir verið fylgt áðurgreindum varúðarreglum, því optast verður veikin á eptir þungbærari, eins og líka hitt lukkast sjaldan að reka hana á dyr, þar sem hún er búin að smeygja inn höfðinu, jafnvel þótt ekki megi undanfella að reyna það eptir því, sem síðar mun sagt verða.

Þegar hinn veiki er alveg lagstur, skal að svo miklu leyti, sem verður, skilja hann frá þeim heilbrigðu, þó svo, að einveruhús hans sje hreinlegt, loptgott, mátulega hlýtt, og að þar sje enginn súgur; líka skulu hinir heilbrigðu rýma frá þeim veika, sem víða er hægt, um sumartímann; verði hvorugu þessu viðkomið, skal þó aðskilja hann frá öðrum, sem mest verður, t. a. m. láta hann liggja í öðrum enda baðstofunnar, eður í húsi undir lopti, þar sem svo á stendur, og skal þar vera sem minnst umgengni af öðrum en þeim, sem hriða um sjúklinginn.

Þegar taugaveikin er komin á einhvern bæ, skal brúka allt mögulegt hreinlæti, og í því skyni opna glugga iðuglega, eður, sem eins er gott, taka úr rúðu, bezt á báðum hliðum í baðstofunni, þar sem gluggum hagar þannig, og láta það gat standa opið nótt og dag, þegar gott er veður, en leggja fyrir það trjerúðu, þegar það ollir ofmiklum kulda; þannig verður að hafa eina rúðu lausa fyrir hver tvö stafgólf í baðstofunni, og sömuleiðis skulu vera trjestrompar í mænir ekki færri en svo, að einn sje fyrir tvö stafgólf. Allt óþrifalegt skran og fatnað skal færa þaðan, hreinsa vel ryk og hjegóma, og þvo innan alla baðstofuna, að svo miklu leyti sem verður, tvisvar í viku. Þar sem ekki eru fjalir í gólfi, sem þvegnar verða, skal pæla burtu hina gömlu gólfskán, og sá yfir þurri ösku, sem bezt er af hrísi, skógar- eður trjávið, og skal daglega skipta um hana. Allan rúmfatnað og íverufatnað skal iðuglega þvo og viðra, dusta og skipta sem optast um nærföt; sömuleiðis skal taka burtu hrís, hey og trjespæni, sem hafðir eru á botninum í rúminu og láta nýtt koma í staðinn. Eins og þess má ekki án vera að brúka áðurnefnt hreinlæti við fatnað og íveruhús, svo er það ekki síður nauðsynlegt að þvo sig iðuglega og jafnvel baða, þegar árstíminn leyfir það; einnig gæta hófs í mat og drykk og forðast skemmda og óholla fæðu.

Þjónustu og pössun hins veika þarf, ef mögulegt er, að vera enn hreinlegri og nákvæmari, svo ólyfjanin ekki breiðist út til þeirra, sem heilbrigðir eru. Þegar sjúklingurinn liggur í húsi undir lopti, þar sem enginn sefur, er nauðsynlegt að leiða dampann þaðan gegnum trjepípu, sem gengur í trjestromp á mænir baðstofunnar, en ef hann liggur á lopti uppi, þá skal hafa trjestromp í því stafgólfi. Bæta má loptið með því að stökkva ediki eður hreinni sýru á gólf og þil, eður láta það sjóða á heitu járni eður steini, líka með því að brenna reykelsi, næfrum, einirvið eður einirberjum; næturgagn hins veika skal strax taka burtu, þegar hann hefir brúkað það, hvort heldur til baks eður kviðar, þvo það innan, og ætíð láta vera nokkuð af hreinu vatni í því; hráka og hrákadall hans skal iðuglega hreinsa og þvo. Hann skal skipta um nærföt, ef því verður viðkomið, annanhvern dag, einkum ef hann svitnar; líka skal sem optast þvo rekkjuvoðir og koddaver, viðra og dusta önnur rúmföt. Betra er það hinum sjúka, að hann liggi á heydínu og heykodda en á fiðri, sem opt er gamallt, samanhlaupið og fullt með óholla dampa. Heyið hefir þá kosti við sig, að skipta má um það, og skal gjöra það í hið minnsta tvisvar í viku; líka er hægra að skipta um ver og geta viðrað það sem optast; sjúklingurinn fær síður legusár, sem opt koma fyrir í þessari veiki. Það er sjúklingnum einnig skaðlegt að liggja á mjúkum koddum og æðardúnssvæflum, sem halda hita að höfðinu og auka með því höfuðþyngsli. Búa skal um rúm hins veika kvöld og morgun, en á meðan hann er þyngst haldinn skal hreifa hann hægt og laglega, og stundum verður að eins að hreifa við sæng og koddum, án þess, að taka hann úr rúminu; þá þarf líka iðuglega að snúa honum, ef hann er svo máttvana, að hann ekki geti gjört það sjálfur, eður ef hann liggur með óráði, og um leið gæta að því, hvort þvagið eður saurindin ekki ganga frá honum ósjálfrátt í rúmið, og sömuleiðis, hvort ekki komi roði á lærhnúturnar eður neðan til á bakið.

Á því ríður mikið, að hinn sjúki ekki komist í geðshræringu, og því verður að forðast allt, sem honum er óþægilegt, einnig hark eður háreysti í kringum hann, og hvað annað, er ollir honum ónæði; skaðleg er honum* áreynsla, sem honum er um megn, hvort heldur á sál eður líkama; en þægileg viðræða er honum holl, sem þó ekki má vera þreytandi, og skemmtilegir fyrirlestrar svo lengi hann getur haft þeirra not. Enginn sá, sem sjúklingnum er ógeðfelldur má koma til hans eður hirða um hann.

Maginn og þarmarnir, eins og hver annar partur líkamans taka eins þátt í sjúkdómnum, og eru ekki færir um að gegna skyldu sinni; verður því hver sú fæða að nýrri ólyfjan, sem ekki meltist náttúrlega. Það er í þessu tilliti nokkurn veginn áreiðanlegt, einkum þegar hinn sjúki er með fullri rænu, að það, sem hann hefur viðbjóð fyrir, er honum skaðlegt, og má því ekki neyða því ofan í hann, og jafnvel ekki því, sem honum er hollt, fremur en hann hefur lyst fyrir í hvert skipti. Öll sú fæða, sem eykur blóðsumferðina, skemmir vessan eður ollir uppþembingi, er hinum sjúka skaðleg, en þetta gjöra allir áfengir drykkir, kaffi og sterkt tevatn, flestur átmatur, öll feit, úldin, eður með annað slag skemmd fæða. Nýmjólk vilja sjúklingar drekka, einkum spenavolga, en þó er hún þeim óholl, því hún hleypur í maganum; osturinn liggur þar lengi ómeltur, úldnar og verður að ólyfjan. Hreint vatn er hollastur svaladrykkur fyrir sjúka, má blanda það með ediki eður hreinni sýru og sikri, og svo með rauðavíni, einkum þegar sjúklingurinn er kominn á bataveg; holl er líka mysa hleypt með ediki, sýru, en einkum með vínsteinsrjóma. Sjúklingurinn skal drekka opt en lítið í hvert skipti. Hafi sjúklingurinn lyst fyrir aðra næringu, þá er honum hollast þunnt seyði af grjónum, einkum hafurgrjónum, en hina svo kölluðu grjónamjólk skal hann forðast. Þegar tungan fer að hreinsast, og þar með lystin að aukast, þá má hann borða þunnan kálmat með garðrófum, hlaup af fjallagrösum, seyði af smáfiski, kola, silungi, eður af rjúpum og öðrum smáfuglum, líka fínt brauð og tevatn, vel soðinn sýrðan mjölgraut með ljettri mjólk.

Þegar taugaveikin er í nánd, og einkum þegar hún er komin á heimilið, þá er gott fyrir þá heilbrigðu að taka inn hreinsandi meðöl, og þvo allan líkamann eður fara í kaldabað þegar árstíminn leyfir það, borða ljetta fæðu, varast áfenga drykki, vosbúð og kulda. Undir eins og einhver verður var við fyrstu einkenni veikinnar höfuðverk, verkjarstrengi eður stingi og magnleysi, skal hann taka uppsölu, og þar á eptir niðurhreinsandimeðöl; brúka kaldabað eður kaldan vatnsþvott; fara ofan í heitt rúm og drekka mikið af heitu tevatni, misu, eður hverju öðru, er gjörir manni svita, en hann skal varast nákvæmlega kulda á eptir; og lukkast það stundum með þessari aðferð að útrýma sóttinni í byrjun hennar. Kaldavatnsþvotturinn er þar að auki mjög heilnæmur, brúkaður á hverjum degi, eður í hið minnsta annanhvorn dag við hinn veika, því hann gjörir sóttina ljettbærari og apturbatann styttri; betra er að brúka saman við vatnið dálítið af ediki eður brennuvíni, þó er þetta ekki gjörlegt ef sjúklingurinn liggur í köldu húsi, þegar hann er sveittur eða hefir köldu-hroll. Blóðtaka er gagnleg að eins í byrjun veikinnar, þegar sjúklingurinn er blóðríkur, þegar sóttin grípur með megnum höfuðverk, einkum þá, er áður voru höfuðveikir, eður ef henni strax frá byrjun fylgja brjóstþyngsli og takverkur, enn fremur þegar stöðugur roði er í andliti og snemma fer að brydda á höfuðórum. Seinna í sóttinni má ekki taka blóð, nema með læknisráði. Halda skal fótunum alltaf heitum, og í því skyni brúka heitt; súrdeig við berar iljarnar eður heita hellu vafða í vaðmáli. Líka er fótabað gott af volgu saltvatni eður sjó, og að þvo fæturna úr því. Þar á móti skal brúka kalt vatn með sýru eður ediki yfir ennið og gagnaugun og kæla það jafnóðum og það volgnar. Ef stöðugur roði er á andlitinu, augun rauð, mikil höfþyngsli og höfuðórar, einkum hafi hinn veiki átt vanda fyrir höfuðveiki eður höfuðþyngsli, þá skal klippa vel af allt hárið, og brúka kuldabakstra yfir allt höfuðið, ofan að eyrum og augum, og jafnvel blanda böðunarvatnið með klaka eður snjó, sem bezt er að hafa í blöðru úr stórgrip, þar sem hún er til; líka er þá góð dreifarblóðtaka með blóðhorni eður blóðbollum á hálsinum fyrir aptan og neðan eyrun. Spanksfluguplástrar, lagðir á kálfasporðana draga einnig frá höfðinu, en þó skal ekki brúka þá þar, sem sóttin er rotnunarkynjuð, sem sjaldan hefur komið fyrir í þeirri, sem nú gengur.

Ef alls þessa er vel gætt, gengur sóttin jafnaðarlega áfram sinn gang til bata, og tekur upp sinn vanalega tíma 7 daga til 3 vikur. Þó koma fyrir þau tilfelli, sem eru mjög hættuleg, og þurfa því bráðrar aðgjörðar. Þegar sóttin slær sjer fyrir brjóstið með hósta, verk og þyngslum, einkum ef sjúklingurinn hefir áður verið brjóstveikur, þá er þetta tilfelli mjög hættulegt, og verður opt að dauðameini. Stundum kemur það af því, að hinn veiki fer óvarlega með sig, t. a. m. þegar hann fer á fætur í óráði í miðri sóttinni, og má honum aldrei líðast það, eður þegar hann er nýkominn á bataveg og fer óvarlega með sig, borðar það, sem honum er óhollt, eður ef ofmikill kuldi kemur að honum. Við þessu skal brúka dreifarblóðtöku, og skal setja hornið eður blóðbollann þar yfir, sem verkurinn er undir, og má setja hornið á aptur hafi lítið blóð komið eður ef verkurinn við helzt, en brúka á eptir heitan vatnsbakstur, eður grjónabakstur yfir allan verkjarstaðinn, og skal einnig brúka hann þó blóðhorninu ekki verði komið við; líka er það gott að brenna með stórum spanksfluguplástri, en betra er að leggja undir hann loðpappír, og dregur hann eins vel gegnum pappírinn, og á beru hörindinu, en yfir fleiðrið skal brúka grjónabakstur.

Sjúklingurinn skal drekka mikið af volgu fjallagrasa, grjóna eður gulrófuseyði, blönduðu með talsverðu af brenndum sikri, eður með hunangi, sem miklu er betra; líka er honum holl innöndun af heitri vatnsgufu; þó útheimta þessi brjóstilfelli, að læknisins sje undir eins leitað.

Fylgi sóttinni niðurgangur, sem er mjög sjaldgæfur í yfirgangandi veiki, skal sjúklingurinn drekka álúnsmisu — kúffulla teskeið af fínt muldu álúni með mörk af sjóðheitri mjólk eður hrísgrjónaseyði.

Mjög mikið ríður á því, að sjúklingurinn hafi góðar hægðir til baksins, og skal því setja honum stólpípu daglega, ef ekki eru önnur þess háttar meðöl við hendina. Þegar þvagtregða er, skal brúka heita vatnsbakstra eður grjónabakstra, sem lagðir eru neðan til á lífið og ofan á milli fótanna; skal halda áfram með þá og smá velgja þá, þangað til þvagið fer að leysast.

Það er slæmt tilfelli, þegar sjúklingar fá legusár, sem optast kemur á lærhnúturnar og neðan til á bakið, og orsakast vanalega af illri hirðingu, eður slæmu og hörðu rúmi. Til að fyrirbyggja þau er nauðsynlegt, auk þess sem áður er sagt um rúm og hirðingu, að hinn sjúki ekki liggi allt of lengi óhreifður, og iðuglega þvo með köldu vatni þá staði, sem sárin vanalega koma á, en þerra þá vel á eptir; ef roði er kominn, þá er betra, að brúka til þess álúnsvatn, og komi sárin samt sem áður, skal leggja við þau mjúkt ljerept, iðuglega vætt í volgu vatni; og ríður á því, að ljereptið sje hreint, í hvort skipti, sem það er viðlagt, en sje dauði í sárunum, þá er betra að brúka volga grjónabakstra. En optast rekur þó að því, að leita verður læknishjálpar, og er betra að gjöra það fyr en seinna. Ógleði og uppsala, sem stundum fylgir með veikinni, einkum í byrjun hennar, batnar opt við að drekka volgt vatn eður við það, að gleipa pillur búnar til úr klaka.

Það er nauðsynlegt, að sami kvennmaðurinn þjóni hinum veika, þegar því verður viðkomið, og er það engan veginn víst, að henni sje hættara við að fá sjúkdóminn en öðrum, því mörg dæmi sanna hið mótsetta, og kemur það af því, að hún smávenst sóttardömpunum, svo þeir vinna ekki á hana, einkum ef gætt er þess hreinlætis, sem að framan er tilfært, og ef hún brúkar nauðsynlegt hreinlæti við sjálfa sig; þess vegna skal hún ætíð þvo sjer eptir það hún hefir eitthvað sýslað við hinn sjúka, og jafnan vera í hreinum fötum, þeir sem óttast næmleika sóttarinnar eru óhæfilegir til að hirða veika.

Taugaveikin er næmur sjúkdómur, en þó fer næmleiki hennar eptir því, hvern akur hún fyrir hittir, því eins og óhreinindi, óþrifnaður, slæmt lopt, sampökkun af mörgum í lágum, þröngum og rakafullum húsakynnum, þar sem veikir og heilbrygðir liggja hverjir innan um aðra opt í sama rúmi, er bezta gróðrarstýja fyrir alla næma sjúkdóma, svo vinna þeir opt lítið á, þar sem þeir fyrirhitta hið gagnstæða. Þetta hefur nærverandi umgangsveiki ljóslega sýnt og sannað, með því að hún á sumum bæjum hefur gripið að eins 1 eður 2, en á öðrum bæjum hafa bunkazt niður flest allir á heimilinu, og svo má að nokkru leyti leiða rök að hinu sama með því, að sóttin er miklu vægari um sumartímann, þá fólk fæst fremur til að opna glugga, og menn eiga hægra með að flytja hver frá öðrum, jafnvel þó því ekki verði neitað, að hinn kaldari árstími, ásamt með óvarfærni, gjöri töluvert til þess, að veikin setji sig fyrir brjóstið, og verður opt við það banvæn.

Tvær eru aðalorsakir til útbreiðslu taugaveikinnar, annaðhvort sú, að maður taugaveikur, eður sem fyrir stuttu er staðinn upp úr sóttinni, flytur hana bæ frá bæ, eður heilbrigðir sækja hana við það að dvelja oflengi á sóttveiku heimili, og orsakast þetta optast af skeytingarleysi og óvarfærni, bæði hjá þeim er flytja veikina, og eins hinum, er veita henni móttöku. Þess ber að gæta, að hið óheilnæma efni sóttarinnar, sýnist stundum lengi geta dulizt eður haldið krapti sínum. Þess vegna skal sóttveikur maður og sá, sem ekki er orðinn alveg frí af veikinni, forðast ónauðsynlegar ferðir á heilbrigða bæi, en komist hann ekki hjá því, skal hann taka á sig hrein föt, og hafa sem stytzta dvöl. Hljóti hann að vera næturlangt, skal hann hafa sem minnst mök við heimilisfólkið; sofa einn sjer og rúmfötin þvost og viðrast áður en aðrir brúka þau. Hafi manneskja verið ljeð á sóttveikan bæ, skal hún ekki heim fara fyr en alveg er útsjeð um það, að hún ekki muni veikjast, og skal hún þvo sig áður eður baða, þvo og viðra vel föt sín. Að þessa ekki var gætt, hefir mjög víða verið orsök til útbreiðslu sýkinnar. Hinn heilbrigði skal varast, eptir því sem verður, að leggja leiðir sínar á taugaveika bæi, og einkum að vera þar að langdvölum. Neyðist hann til að vera þar næturlangt, skal hann halda sjer, sem mest frá heimilisfólki, sofa einn sjer, helzt í öðru húsi en fólkið sefur, og ekki við þau rúmföt, sem það hefir brúkað, skal hann þegar heim kemur hafa fataskipti, þvo sig eður baða. Heimsæki heilbrigður sjúkan, skal hann aldrei gjöra það svangur, móður eður sveittur, og meðan hann dvelur, skal hann tyggja eitthvað, er eykur munnvatnið, og skal hann spýta því, en ekki renna því niður. Ef loptið er slæmt í kringum sjúklinginn, þá er ráðlegast að tefja ekki lengi hjá honum.

Tilgangurinn með varúðarreglum þessum er sá, að sýna fram á það, hvernig menn eigi að forðast taugaveikina, fyrirbyggja útbreiðslu hennar eptir því, og meðhöndla hana þegar hana ber að höndum, sem flestir hafa föng til í heima húsum, einkum á meðan læknishjálp ekki verður náð, sem hjer með er engann veginn gjörð ónauðsynleg, þvert á móti skal hennar leita svo fljótt sem verður, einkum í þeim að framan áminnstu hættulegu tilfellum.

Það, sem hjer er sagt með tilliti til taugaveikinnar, getur að miklu leyti átt við í öðrum landfarsóttum, einkum þeim, sem næmar eru.

J. Skaptason.

Prentaðar á Akureyri 1860, hjá H. Helgasyni.

Lbs - Íslandssafn
100352766 - 9